

Pekka Henttonen*

Mikä selittäisi ”asiakirjallisuuden” ja arkistojen toimintaperiaatteet?

Arkistoalan ammattikirjallisuudessa toistuu kaksi ajatusta eri muodoissa. Ensimmäinen on ero ”asiakirjallisen” ja ”ei-asiakirjallisen tiedon välillä”. Kaikki informaatio ei kuulu asiakirjahallinnon ja arkistoalan ammattilaisten tehtäväkenttään, mutta osa kuuluu. Tavallisesti kutsumme tehtäväkenttään kuuluvaa osaa ”asiakirjoiksi”. Kirjallisuudessa esitetään, että asiakirjat ovat muusta dokumenteista, informaatiosta tai datasta poikkeava ryhmä; jokin asiakirjoissa, niiden kontekstissa tai kenties käyttötavassa erottaa ne muista dokumenteista.

Toinen perusajatus arkistokirjallisuudessa on, että arkistotyössä on noudatettava erityisiä toimintaperiaatteita. Näistä periaatteista on erilaisia muotoiluja, mutta pohjoismaissa niiden ymmärretään määräävän, että asiakirjat on säilytettävä niiden alkuperäisessä järjestyksessä toiminnassa syntyneinä kokonaisuuksina. Tämä ns. provenienssiperiaate omaksuttiin yleismaailmallisesti 1900-luvun alussa. Suomalaiseen arkistokirjallisuuteen käsite ilmaantuu 1920-luvun alussa.

Käsitykset erityisestä dokumenttien ryhmästä, joka kanssa työskenneltäessä täytyy noudattaa erityistä toimintaperiaatteita, ovat siis olleet arkistoaajattelun ytimessä ainakin sadan vuoden ajan.

Puhtaasti käytännön näkökulmasta kaikki vaikuttaa hyvältä. Asiakirja-ammattilaiset pystyvät tavallisesti käytännössä erottamaan, mitkä ovat asiakirjoja, ja he tietävät myös, miten asiakirjojen kanssa tulee toimia. Joissain tapauksissa rajan vetäminen asiakirjojen ja ”pelkkien” dokumenttien välille on vaikeaa, mutta yleensä se ei ole suuri ongelma. Teoreettisesta ja tutkimuksen näkökulmasta tilanne on vähemmän ideaalinen. Monet asiat jäävät epäselviksi, kun ryhdytään tarkastelemaan ajatuksia käytännön takana.

Meillä ei ole hyviä selityksiä ”asiakirjallisen” ja ”ei-asiakirjallisen” tiedon erolle. Nykyiset vastaukset ovat suurimmaksi osaksi deskriptiivisiä: niissä kuvaillaan asiakirjat synnyttäviä tapahtumia (asiakirjojen sanotaan esimerkiksi syntyvän ”transaktioissa” tai ”tehtävien hoidossa”), asiakirjojen syntykontekstia (”organisaatiot”), piirteitä (”suhteessa toisiin asiakirjoihin”) tai asiakirjojen olemassaolon seurauksia (esim. ”todiste” jostain tapahtumasta). Jos kysytään, miksi yksi dokumentti on asiakirja ja toinen ei, siihen ei ole selvää vastausta — muuta kuin dokumentin vertaaminen johonkin itselle hyväksyttävään määritelmään. Tällaiset asiakirjallisuuden kriteerit mahdollistavat dokumenttien luokittelun joko asiakirjoiksi tai ei-asiakirjoiksi. Se ei kuitenkaan ole samaa kuin teoria. Parhaimmillaankin kyseessä on vain typologia.

Toinen teoreettinen ongelma ovat erilaiset asiakirjakäsitykset. Useimpien mielestä luonteeltaan juridiset dokumentit ovat asiakirjoja. Monet hyväksyvät myös yleensä organisaatioissa ja niiden prosesseissa (ja varsinkin viranomaistoiminnassa) syntyneet dokumentit asiakirjoiksi, riippumatta siitä, mikä on niiden juridinen status. Yksityshenkilöiden henkilökohtaisia papereita ei aina pidetä ”asiakirjoina”, mutta kuitenkin niihinkin sovelletaan yleisesti samoja arkistollisia periaatteita. Tulisikin kysyä, onko näillä kaikilla dokumenteilla joitain yhteisiä piirteitä, jotka liittäisivät ne yhteen?

Näiden lisäksi muitakin kysymyksiä on vailla vastausta. Ennen kaikkea on epäselvää, mikä itse asiassa on ”asiakirjallisuuden” ja arkistotyössä noudatettujen periaatteiden välinen suhde. Arkistokirjallisuudessa usein väitetään yhteyden olevan olemassa; periaatteet ovat jollain tavoin seurausta siitä, mitä asiakirjat ovat. Esimerkiksi väitetään, että asiakirjat ovat ymmärrettäviä vain yhdessä toisten asiakirjojen kanssa sen toiminnan yhteydessä, jossa ne on laadittu: koska provenienssiperiaate säilyttää tietoa tästä kontekstista, sitä on noudatettava arkistotyössä. Väitetään myös, että asiakirjoilla on universaali

*Pekka Henttonen väitöskirja *Records, rules and speech acts: archival principles and preservation of speech acts* tarkastettiin Tampereen yliopistossa 29.9.2007.

”erityisluonne”, jonka huomioon ottaen arkistot toimivat.

Tällaiset argumentit saattavat olla riittäviä käytännön, ja ehkä arkistotieteenkin, tarpeisiin, mutta ne ovat epätydyttäviä monesta syystä. Ne tuovat esiin arkistoammattilaisten kokemuksen, mutta eivät ole kovin ymmärrettäviä yhteisön ulkopuolella. Ne eivät myöskään selitä, miten asiakirjoilla on ”erityisluonne” tai miksi asiakirjat, muista dokumenteista poiketen, ovat kontekstistaan riippuvaisia tällä tavoin: miksi joissain tapauksissa dokumentin kontekstista tarvitaan tietoa, ja toisissa tapauksissa ei?

Kaikkein keskeisin kysymys on, mikä sitoo vastaukset kaikkiin näihin kysymyksiin yhteen. Arkistokirjallisuudesta löytyvät vastaukset eivät anna tästä kokonaiskuvaa. Niissä kuvataan esimerkiksi arkistoja todisteiksi (”evidenssiksi”) tai osaksi kulttuuriperintöä. Tästä näkökulmasta saadaan kyllä vastaus yhteen kysymykseen; käsitys siitä, mikä on yhteistä kaikelle arkistoaineistoille — kaikki arkistoissa on evidenssiä tai osa kulttuuriperintöä — mutta muut kysymykset jäävät avoimiksi: mikä on (ja onko todella) asiakirjoilla ja ei-asiakirjoilla jotain eroa? Eikö kirjaston kirjakin ole osa kulttuuriperintöä tai todiste jostain tapahtumasta? Jos näin on, mitä tapahtui asiakirjallisen tiedon ”erityispiirteille”? Ja miksi arkistoperiaatteita noudatetaan vain arkistoissa, ei esimerkiksi kirjastoissa?

Näihin kysymyksiin on mielestäni tärkeää etsiä vastauksia. Erityisen tärkeää on etsiä sellaisia vastauksia, jotka antavat arkistokenttään uuden perspektiivin ja yhdistävät arkistoihin liittyvän tutkimuksen muiden tutkimusalueiden kanssa.

Tämä on monesta syystä tarpeellista. Tällä hetkellä arkistokäsitteet käsitteet ovat hyvin kirjavia, koska ne ovat sidoksissa paikallisiin olosuhteisiin ja käytäntöihin. Mitä arkistollisilla periaatteilla ymmärretään, ei ole aivan sama asia kaikkialla, ja silloinkin kun periaatteesta näytetään

vallitsevan yksimielisyys, ei ole varmaa, että sitä sovelletaan samalla tavalla käytännössä.

Esimerkiksi arkistoammattilaisten provenienssi-periaatteen mukaisesti kunnioittamasta ”provenienssista” on erilaisia käsityksiä. Sen on tulkittu olevan asiakirjat luova organisaatio, asiakirjojen yhdessä muodostama fyysinen kokonaisuus, tehtävä, jossa asiakirjat on luotu tai keskinäisessä suhteessa olevien asiakirjojen joukko. Tähän liittyy lähellä toisiaan olevia, mutta kuitenkin erilaisia käsitteitä, kuten pohjois-Amerikkalainen ”record group” ja eurooppalainen ”arkistofondin” käsite. Australiassa on hylätty provenienssin käsite kokonaan ja otettu tilalle asiakirjan elinkaaren jatkumomalli, jonka kuitenkin sanotaan olevaan provenienssi-periaatteen kanssa yhteensopiva.

Jos näitä ajatuksia ja niihin liittyviä käytäntöjä halutaan vertailla, tarvitaan niistä riippumaton tarkastelunäkökulma, arkistoteorian metateoriaa, ajatuksia, jotka menevät sen ”toiselle puolen”, mistä arkistoteoriassa puhutaan. Tarvitaan käsitteitä ja välineitä, jotka eivät ole sidoksissa paikallisiin tulkintoihin ja käytäntöihin; esimerkiksi sellaisia, joilla voidaan mitata provenienssi-periaatteen merkitystä dokumenttien käyttäjille riippumatta siitä, miten provenienssi-periaate paikallisessa kontekstissa ymmärretään. Siitä olisi hyötyä myös arkistotutkimukselle, koska se avaisi uusia mahdollisuuksia tarkastella asioita.

Riippumatonta näkökulmaa tarvitaan myös siksi, että sähköisessä toimintaympäristössä asiakirjoista huolehtiminen ei ole enää pelkästään asiakirja-ammattilaisten tehtävä. Ei riitä, että asiakirja-ammattilaiset tekevät oman osuutensa, heidän on myös saatava muut ymmärtämään, mitä he tekevät ja miksi.

Väitöskirjassani olen pyrkinyt vastaamaan näihin tarpeisiin tarkastelemalla asiakirjoja ja niihin liittyviä ajatuksia kielitekoteorian näkökulmasta.